

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

*Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar*

Csaplár-Degovics Krisztián

**A független Albánia létrejötte albán szemmel
(1912–1913)**

Budapest, 2007

I.

Az albánokkal és Albániával kapcsolatos történelmi ismeretek meglehetősen hiányosak Magyarországon. Ez annál is inkább meglepő, mivel az albánokkal foglalkozó tudományos diszciplína, az *albanológia* Ausztria–Magyarországon született meg, és születésénél magyar tudósok is bábáskodtak (*Nopcsa Ferenc* és *Thallóczy Lajos*). A Monarchia felbomlását követően a hazai tudományos élet lassanként megfedkezett erről a balkáni népről. A második világháború után ugyan készült egy albán–magyar szótár (Főszerk.: *Tamás Lajos*. Budapest, 1953, Akadémiai Kiadó), de az albánokkal kapcsolatos irodalmi, nyelvészeti és történelmi kutatásokat, már a szótárkészítésben is oroszlanrészt vállaló *Schiütz István* egy személyben tartotta életben. Évtizedeken át járta lelkesen az albánlakta vidékeket és tette közzé publikációit. Munkásságát az albániai és koszovói tudományos élet több kitüntetéssel ismerte el.

A rendszerváltást követően sem változott sokat a helyzet. Ugyan *Réti György* megjelentetett egy 20. századi monográfiát Albániáról (Albánia sorsfordulói. Budapest, 2000, Aula), ill. a néprajz és a földrajz tudománya újra felfedezte *Nopcsa Ferenc* személyét, a magyar tudományos és politikai élet ma sem lát fantáziát az albánokkal kapcsolatos kutatások anyagi támogatásában.

II.

Mind az albán, mind az egyetemes történetírás egyik kiemelt kutatási területe a nemzeti újjászületés (*Rilindja*) időszaka, amelynek időkereteit a nagy keleti válság és a függetlenség kikiáltása adja meg (1878–1912). A korszakot alapvetően három szemszögből lehet megközelíteni: „az albán kérdés” nemzetközi diplomáciai életben betöltött szerepén keresztül (esetleg ezen belül a Monarchia és Olaszország viszonyának tükrében), Ausztria–Magyarország, Olaszország vagy az Oszmán birodalom albánokkal fenntartott kapcsolatán át, illetve az albánok szemszögéből.

Doktori disszertációm témájaként Albánia 1912–1913-as függetlenné válásának végigkövetését választottam, az albánok szemszögéből megközelítve. Az 1878 és 1912 közötti időszak albán történelmének egyes aspektusait a nemzetközi szakirodalom többé-kevésbé már feldolgozta, a magyar történetírás előtt azonban ez eddig nagyrészt még ismeretlen maradt. Az első világháborút közvetlenül megelőző esztendőkből albániai

eseménytörténetének, a Balkán-háborúkra, az új határok megrajzolására és különböző nagyhatalmi intézmények nyugat-balkáni megjelenésére stb. adott albán reakciók és válaszok bemutatásával, illetve az albánság különböző társadalmi csoportjai és rétegei által képviselt nézetek rekonstruálásával azonban – a nemzetközi mellett – még az albán történetírásnak is komoly adósságai vannak. Témaválasztásomat és annak időkereteit ez indokolta.

A korszak albán történelmének megismerésére vonatkozóan a bécsi, a római és törökországi (Isztambul, Ankara) levéltárak őrzik a leggazdagabb forrásanyagot. A három közül, nyelvismereteim és különféle gyakorlati akadályok miatt, én az Osztrák–Magyar Monarchia (katona)diplomatai által írt jelentésekre korlátoztam a disszertáció primer forrásbázisát, kutatásaimat ennek megfelelően alapvetően az osztrák fővárosban, a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*ban (*ÖHHSStA*) és a *Kriegsarchiv*ban folytattam. Emellett alkalmam adódott arra is, hogy három hét erejéig Tiranában beletekinthessek az angol *Foreign Office* korabeli dokumentumainak fénymásolataiba is. Az Albán Tudományos Akadémia Történeti Intézetének Levéltárában (*Arkivi i Institutit të Historisë të Akademisë të Shqipërisë*) őrzött ún. londoni levéltári fond az Albániára vonatkozó legfontosabb angol diplomáciai források gyűjteménye a londoni konferenciáról, de ezenkívül tartalmazza még az 1913 őszi felálló Nemzetközi Ellenőrző Bizottság brit tagjának, Henry Lambnek a jelentéseit is.

Rendkívül időigényes és türelmes munkát követel az albán történelem adatainak összegyűjtése, az albán politikusok egykor lezajlott beszélgetéseinek és véleménynyilvánításainak rekonstruálása. Ez csupán a rendelkezésemre álló *ÖHHSStA*, *PA*, *XII. Türkei* és *XIV. Albanien* állagai alapján nem is tűnt lehetségesnek. Emiatt, túllépve az eddig ezek alapján dolgozó történészeket, arra törekedtem, hogy a vizsgált időszakból olyan általuk figyelembe nem vett (alternatív) forrásokat is felhasználjak, amelyek várhatóan finomabb elemzést és pontosabb megértést tesznek lehetővé. Az *ÖHHSStA* esetében ily módon áttekintettem a *Politisches Archiv (PA)* alá rendezett *I. Allgemeines* (2. *Geheime Akten*; 8. *Generalia*), *VII. Gesandtschafts- und Konsulatsarchiv*, *Administrative Registratur* és hagyatékok (pl. *Berchtold*, *Kral*, *Macchio*, *Szapáry*) 1912–1914-es évekre vonatkozó aktáit is. A *Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM)* és a *Militärkanzlei Erzherzog Franz Ferdinand (MKFF)* forrásanyaga nem teljesen ismeretlen az Albánia-kutatók előtt, a *Kriegsarchiv*ban még szintén rendelkezésre álló vezérkari aktákat (*Evidenzbureau*, *Operationsbureau* stb.), hagyatékokat (*Conrad*, ill. az ebben a disszertációban fel nem használtak közül pl. *Esat Toptani*, *Giesl* stb.) és kéziratokat (*Keilwart*, *Wisshaupt*) azonban már szinte csak a hadtörténészek forgatják, egészen más kutatási témák kapcsán.

A levéltári kutatások mellett törekedtem az albán szakirodalom és történeti kutatások eredményeinek feldolgozására, bemutatására is. Ezt alapvetően az *Albanien-Institut* egyedülálló könyvtára tette lehetővé. A kérdésben megjelent monográfiák és összefoglaló munkák mellett, az (italo-albán, tiranai és koszovói) tudományos szakfolyóiratok (*Shêjzat*, *Studia Albanica*, *Studime Historike*, *Gjurmime albanologjike*) vonatkozó tanulmányait is igyekeztem beépíteni a disszertációba. Utóbbiak esetében elsősorban a rendszerváltás utáni időszak szemléletének alakulása érdekelt. Az albán szakirodalom ismertetésekor lehetőség szerint kritikai észrevételeimnek is hangot adok.

III.

I. A tér című fejezet a századfordulós Albániával és lakóival foglalkozik. A földrajzi és közlekedési viszonyok részletes bemutatása elsősorban azokat a fizikai nehézségeket veszi számba, amelyek megnehezítették (ill. egy bizonyos ideig lehetetlenné tették) az állam kiépülését és működését, nem beszélve a nemzetté váláshoz olyannyira szükséges közös nyelv, etnikai tudat stb. kialakulásáról. Albániának és részeinek fogalmi tisztázását, ill. az egyes párhuzamos történeti földrajzi elnevezések definiálását követően (pl. Epirusz, *Gegëria* stb.) egy rövid alfejezet foglalja össze az albán etnikum földrajzi kiterjedésével kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

A második fejezet (**II. Az albán társadalom**) azt mutatja be, hogy az albánság a századfordulón milyen társadalmi szervezetekben élt, a földrajzi környezet mellett milyen egyéb tényező eredményezte belső tagoltságának kialakulását. A nyelvi és néprajzi tájegységek kialakulása a földrajzi adottságokhoz igazodott, a nyelvjárások számbavétele az albánok közötti kommunikációs nehézségeket hangsúlyozza (**II.1. Az albán nyelv**). A vallásokkal foglalkozó alfejezet (**II.2. Vallások**) a négy vallási irányzat (katolicizmus, ortodoxia, szunnitizmus, bektasizmus) szerepét, intézményrendszerét stb. tárgyalja a századfordulós Albániában. Az egyes irányzatok történetének, hitelveinek és a vallások egymás mellett élésének bemutatása azért ilyen részletes, mert (a cigányság kivételével) nincs még egy olyan nép a Balkánon, amely konfesszionális szempontból ennyire megosztott lenne, és mert a modern nemzeti mozgalom megindítása – szemben a félsziget hasonló mozgalmaival – elsősorban *muszlim* (bektasi) értelmiségiekhez kötődik. A város, a falu és a törzsi területek világának bemutatása elsősorban azt a célt szolgálja, hogy az 1912–1913-ban önálló állami keretek közé kerülő albánság társadalmi elmaradottságát, gazdasági

fejletlenségét hangsúlyozza, ill. a nemzetépítést és a működő állam megteremtését a korban lehetetlenné tevő tényezőket számbavegye. Az 1912–1914-es esztendőк eseményeinek megértéséhez emiatt különösen fontos a **II.3.3. Az albán társadalom szerkezete** című alfejezet. Az egyes albán csoportokról itt leírt összefoglalások, definíciószerű megjegyzések ugyanis értelmezési különbözőségekre hívják fel a figyelmet.

A **III. A nemzeti (újja)születés (1878-1912)** című fejezet az albánok államhoz való viszonyát mutatja be a vizsgált időszakban. Szemben az albán történetírás szemléletével, a disszertáció a századfordulós Albánia történetét nem a központtal szembeni felkelések sorozataként tárgyalja, hanem az 1878-ban kihívás elé került albánság nemzeti ébredésének időszakaként. A kulturális (újja)születés eseményeiről, a nemzeti mozgalom megindulásáról gazdag nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre, magyar nyelven ugyanakkor tudomásom szerint erről eddig még nem született ilyen részletes összefoglaló. Vonatkozó kutatások és forrásfeltárások hiányában azonban mind az albán, mind a nemzetközi irodalom hiányos ismeretekkel rendelkezik az albánok állammal fenntartott kapcsolatáról. A kérdésen belül a legkevésbé vizsgált terület az egyes albán társadalmi csoportok és rétegek központi kormányzattal szembeni nézeteinek alakulása (a nemzetté válás mitológiájában az albánság – nép és elit – egy egységes egészként jelenik meg). Az albán történetírás és az ebben a kérdésben voltaképp ehhez igazodó nemzetközi szakirodalom elsősorban a lokális eseményeket vizsgálja, a helyi felkelések vezetőivel foglalkozik, míg a konstantinápolyi albán kolónia, a birodalmi közigazgatásban, az etnikai törzsterülettől távol tevékenykedő hivatalnokok/tisztviselők, vagy a hadseregben szolgáló katonatisztek szerepe szinte teljesen ismeretlen. Így pl. az is, hogy az albán elit milyen szerepet játszott a birodalom megmentését célzó reformtörekvésekben. A rendelkezésre álló szakirodalom alapján ugyanakkor az albán–ifjútörök kapcsolat nagyvonalakban rekonstruálható. Az 1912-es koszovói felkelés kapcsán levéltári forrásokra is támaszkodtam.

Az első Balkán-háború és a londoni konferencia eseményei megismerhetőek a kiadott forrásgyűjtemények és a történeti feldolgozások alapján, ezért erről – feltételezve a hazai történetírás egyetemes alapismereteit – csupán rövid összefoglalókat írtam (**IV.1. Az első Balkán-háború** és **IV.3. Az első Balkán-háború és a nagyhatalmak**). Az összefoglalók hátránya, hogy kizárólag az albán vonatkozásokkal foglalkoznak és azt a benyomást kelthetik, mintha a háború legfontosabb motiváló ereje és a konferencia legfőbb témája Albánia, ill. az albán-kérdés lett volna.

A negyedik fejezet megírásakor elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtam. A gazdag forrásanyag számos olyan kérdés tisztázását megkönnyítette, amellyel (a disszertáció

megírásának pillanatáig legalábbis) sem az albán, sem a nemzetközi szakirodalom nem foglalkozott.

Az albán történetírás 1912 őszét illetően három kérdésre koncentrál: a Prishtina-féle felkelés lezárására, a Balkán-háború kitörésére és a függetlenség kikiáltására. Az őszi események vizsgálatából teljesen kimarad a Syrja és Eqrem Vlora tervezte nemzeti kongresszus összehívásának kísérlete, az egyes albán társadalmi csoportok reakciójának megkülönböztetése a háború kitörését illetően, a birodalommal fennálló viszony változása stb. Ugyanígy feldolgozatlan az 1913-as esztendő első feléve: a Qemali-kormány belpolitikai tevékenysége, az egyes megszálló hadseregekkel fenntartott kapcsolat és többek között a népesség viszonyának alakulása a változó körülményekhez. A nemzeti történetírás mitizáló megfogalmazása szerint az egységesen az önálló államiságra vágyó albánság 1912-ben elérkezett következetes, évtizedekig tartó harcának végéhez. Abban a pillanatban, amikor Ismail Qemali, „a haza atyja” kikiáltotta a függetlenséget, nem tett mást, mint beteljesítette ezt a közös nemzeti óhaját. Ezt követően az első albán kormány a fennhatósága alatt álló területeken közigazgatást épített ki, harcot indított a Dél-Albániát megszállni igyekvő görög hadsereg ellen és Londonban saját érdekképviselőt működtetett. A nagyhatalmi tárgyalásokon egy olyan Albánia érdekében léptek fel, amelyet az etnikai határok mentén javasoltak létrehozni. Ez a leegyszerűsített és a többi balkáni nép historiográfiájához igazodó szemlélet sem tudott azonban egy ellentmondásoktól mentes eseménytörténetet megkonstruálni. A különböző albán nyelvű feldolgozások adatai erre az időszakra vonatkozólag (1912 szeptembere és 1913 júliusa között) gyakran pontatlanok, tényei ellentmondásosak (pl. Eqrem Vlora visszaemlékezéseiben is). Éppen ezért a disszertáció az osztrák–magyar levéltári források kínálta kronológiához igazodik, a logikailag legvalószínűbb eseménytörténetet kívánja rekonstruálni.

A disszertáció a fentiekben felvetett hiányosságok pótlására tesz kísérletet. Egyrészt bemutatja a külföldi albán érdekképviselő lehetőségeit és fórumait (pl. **IV.4.1. A trieszti albán-kongresszus** és **IV.4.2. A londoni albán delegáció**), másrészt belpolitikai szempontból veszi górcső alá az albániai eseményeket. Ismereteim szerint nem készült eddig olyan tanulmány, amely foglalkozott volna pl. a Qemali-kormány belső ellenzékével, az általánosságokon és toposzokon túlmenően a belpolitikai törekvéseivel stb. Ugyanígy újdonságnak tekinthető az Albánia és az Oszmán birodalom kapcsolatát vizsgáló alfejezet (**IV.5.2. Albánia és az Oszmán birodalom**), amely a rendelkezésemre álló források szűkössége miatt csupán mozaikszerűen tesz kísérletet a felmerülő problémák bemutatására és

a jövőben mindenképpen kiegészítésre szorul, lehetőleg a vonatkozó olasz és török levéltári forrásokat feldolgozó tanulmányokból/monográfiákból.

Az albániai események láncolata Qemali Londonba utazását követően hirtelen véget ér. Ennek oka, hogy az 1913 májusától december végéig tartó időszak már különálló egészet alkot, szerkezeti megfontolások miatt az egyes hatalmi centrumok kialakulása, az ezzel párhuzamosan meginduló bolgár–albán tárgyalások, az őszi albán–szerb háború, az egyes hatalmi centrumok konfliktusai (Esat Toptani–Qemali, Zogu fivérek–Prek Bib Doda), Dél-Albánia görög megszállása, a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság felállása, a holland tisztek helyszínre érkezése és a két határhúzó bizottság (az északi és a déli) munkájának megindulása már egy ötödik fejezet témáját alkotnák.

A fejezetek mondanivalóját és adatait egészíti ki a **Mellékletekben** található három korabeli dokumentum, a „négy albánok lakta vilájet” 1878-as közigazgatási beosztása és a függetlenség kikiáltóinak névsora. Nincs tudomásom arról, hogy az állam 1912. november 28-i megalapítását aznap megszavazó politikusok neveit listába gyűjtötte volna valamely történetírás vagy történetíró. Ily módon a **4. Mellékletben** közölt lista először tesz kísérletet erre.

Az első és a negyedik fejezetben négy saját készítettésű térkép is található. A **Természetföldrajzi tájak és települések Albániában** című térkép a disszertációban szereplő földrajzi tereptárgyakat és településeket ábrázolja. Ez azt jelenti, hogy a térkép nem jelzi az összes albán történelmi földrajzi tájat, hegységet stb., feltünteteti viszont pl. a Malik-tó (albánosan: Maliq) elhelyezkedését, amelyet a 20. század közepén lecsapoltak.

Az albán etnikai többség határai a 19/20. század fordulóján című térkép korabeli levéltári források és útleírások alapján tesz kísérletet az etnikai többségi határ rekonstruálására (a korabeli leírások természetföldrajzi határok mentén húzták meg ezt a határvonalat; a forrásokat lásd a vonatkozó lábjegyzetekben). Tudomásom szerint ilyen jellegű rekonstrukció eddig még nem készült. A térkép használatához azonban tudni kell, hogy ez nem azonos az albán etnikum teljes kiterjedésével, amely a jelzett határokon bizonyosan túlnyúlt. Ugyanakkor csalóka is a besatírozott rész, mivel keleti, délkeleti és déli határai már átmeneti zónát alkottak és több százezres arumán, görög, szláv stb. lakosságnak is otthont adtak. A határ azt a területet keríti be, ahol az albánság az 50%-ot még éppenhogy csak túllépte. A levéltári kutatásaim nem céloztak meg egy pontosabb és alaposabb rekonstrukciót, ennek ellenére a térképet vitaalapnak tekintem. **Az albán nyelvjárások című térkép** az etnikai többségi határokhöz igazodva tájékoztat a legnagyobb dialektusok földrajzi elhelyezkedéséről és *Gegëria* ill. *Toskëria* kiterjedéséről.

A negyedik fejezetben található **A katonai helyzet a mai Albánia területén 1912. november 28.**, a legfontosabb a saját készítésű térképek sorában. Levéltári források alapján nemcsak a függetlenség kikiáltásának napján fennálló katonai helyzetet rekonstruálja, hanem egyben vizuálisan is megjeleníti azt a politikai helyzetet, amely lehetővé tette a proklamációt és az Ideiglenes Kormány féléves működését (túlélését) a londoni nagykövetségi konferencia lezártaig. A függetlenség kikiáltásának pillanatáról tudomásom szerint még nem készült ilyen jellegű ábrázolás.

IV.

A londoni konferencia Albániával kapcsolatos döntései reális kompromisszumnak tekinthetők. A nagyhatalmi szövetségek egymással ellentétes törekvései, az Osztrák–Magyar Monarchia katonai kockázatot nem vállaló, mégis egy győztes igényeivel fellépő politizálása és Oroszország ellenérdekei szabták meg az új ország létrehozásának kereteit. Albánia létrehozása az osztrák–magyar és az olasz külpolitika érdeme, és bár a két adriai hatalom nem mulasztotta el propagálni az albán nemzeti mozgalomban játszott jótékony szerepét, de illúziórikus lenne azt gondolni, hogy elsődleges célja az albán nacionalizmus céljainak megvalósítása lett volna.

Az albán állam megteremtése (és függetlenségének kikiáltása) kockázatos versenyfutás volt az idővel, amelyet tulajdonképpen megnyert a Monarchia és Olaszország (ill. Ismail Qemali). Habár az etnikai határok közti állam nem jöhetett létre, az albánság óriási lehetőséghez jutott azzal, hogy nemzetközi garancia mellett saját államot kapott: jogilag egyenrangúként léphetett be a balkáni népek békétlen közösségébe. Az önálló államiság keretei között – még ha az ország maga csupán kis területre korlátozódik is – lehetővé vált a modern nemzetépítés; függetlenül attól, hogy e potenciális nemzet tagjai határokon innen vagy túl kerültek. 1913. július 29-e óta fennáll annak a lehetősége, hogy ez a nyugat-balkáni nép saját jogán képviselhesse magát és szót emeljen érdekeiért. Albánia 20. századi története a korabeli elvárásokkal szemben bebizonyította az új ország és politikai elitjének hosszútávú életképességét is a Balkánon.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk¹:

- Az albán nemzetállam megteremtésének első kísérlete. In: Világtörténet. 1999. tavasz–nyár; Főszerk.: Incze Miklós. 3-33.o.
- Nopcsa Ferenc báró és a Monarchia albániai politikája 1910–1911-ben. In: Fons 2001/3. Szerk.: Kenyeres István. 311-359.o.
- Pashko Vasa, a Rilindja első politikai teoretikusa. In: Limes 2005/4. Nemzeti programok a 19. században. Szerk.: Virág Jenő. Tatabánya, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata. 40-49.o.
- Hasan Bej Prishtina. Az első koszovói albán politikus. In: Kelet-Európa: történelem és sorsközösség. Palotás Emil professzor 70. születésnapjára. Szerk: Krausz Tamás. Budapest, 2006, ELTE Kelet-Európa Története Tanszék. 77-102.o.
- Törzsek és nemzetségek a századfordulós Albániában. „A magyar kelet-európai történeti kutatások új útjai”. In: KÚT 2007/1-2. Szerk.: Binder Mátyás – Csaplár Krisztián – Mitrovits Miklós. 1-17.o.

A disszertáció témakörében elhangzott előadások:

- Az ifjútörök mozgalom és az albánok (1889-1908). “Tradíció és modernitás” – tudományos konferencia, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2007. november 15-16.
- „Die Rolle Österreichs–Ungarns bei der Entstehung des selbstständigen Albaniens (1912–1914).” In.: „Werkstatt Geschichte”. Önálló előadás a bécsi Historische Kommission szervezésében 2005. október 18-án.

¹ A cikkeket és az előadásokat Csaplár Krisztián névvel írtam ill. adtam elő.